

ADABIY MATNLARIDA PERSONAJLARNING HISSIY HOLATINI YETKAZISH VOSITALARI VA USULLARI

Shirin Alisherovna Xamrabayeva

O'qituvchi, Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

Annotatsiya

Mazkur maqolada adabiy matnlarda personajlarning hissiy holatini ifodalashda qo'llaniladigan vosita va usullar tahlil qilinadi. Xususan, badiiy asarlarda qahramonlarning ichki kechinmalari, his-tuyg'ulari va ruhiy holatini yetkazish uchun qo'llaniladigan tasviriy vositalar (trop, stilistik figuralar, lisoniy detallarning tanlovi) hamda ulardan samarali foydalanish usullari ko'rib chiqiladi. Ushbu jarayonda epitetlar, metaforalar, monolog va dialoglar, ichki monolog, peyzaj va portret tasviri, ritm va intonatsiya kabi vositalarning ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, hissiy holatni ifodalashda xalq og'zaki ijodi unsurlaridan foydalanish, shaxs psixologiyasi bilan bog'liq detallarning yoritilishi va zamonaviy psixologik yondashuvlar tahlil qilinadi. Maqola adabiy-tahliliy va lingvopoetik jihatdan hissiy ifoda vositalarini o'rganish maqsadida yozilgan.

Kalit so'zlar: *Adabiy matn, personaj hissiyoti, tasviriy vositalar, lisoniy usullar, monolog va dialog, ichki monolog, metafora va epitet, hissiy kechinmalar, psixologik tahlil, lingvopoetika*

Kirish qismi: Adabiy matnlarning eng muhim jihatlaridan biri inson tabiatini, his-tuyg'ularini va ichki kechinmalarini chuqur aks ettirishdir. Badiiy adabiyot o'quvchini o'ziga jalb etuvchi eng asosiy omillardan biri esa personajlarning hissiy holatini aniq va jonli tasvirlashda yotadi. Qahramonlarning his-tuyg'ulari orqali yozuvchi nafaqat voqealarni yoritadi, balki o'quvchini asar dunyosiga chuqur kirishga undaydi. Shunday ekan, personajlarning hissiy holatini ifodalash badiiy asarlarning o'ziga xosliklarini shakllantirishda va ularning estetik qiymatini belgilashda muhim o'rin tutadi.

Adabiy asarlarida hissiy holatni yetkazish jarayoni yozuvchining uslubiy mahorati va tasviriy vositalarni qo'llay olish qobiliyatiga bog'liq. Ushbu maqolada adabiy matnlarda personajlarning hissiy holatini ifodalash uchun qo'llaniladigan vositalar va usullar tahlil qilinadi. Badiiy tilning xilma-xil imkoniyatlari, xususan, metafora, epitet, tashbeh kabi

obrazlilik vositalari, shuningdek, monolog, dialog, ichki monolog va ritm-intonatsiya elementlari orqali qahramonlarning ichki kechinmalarini aks ettirishga qaratilgan yondashuvlar o'rganiladi. Shuningdek, maqolada hissiy holatni yoritishning xalq og'zaki ijodi, shaxs psixologiyasi va zamonaviy adabiyotshunoslik doirasidagi yangi yondashuvlar bilan bog'liq jihatlari ham ko'rib chiqiladi.

Adabiyot insoniyat tafakkurining eng chuqur va murakkab qatlamlarini o'rganish imkonini beruvchi noyob sohadir. Har bir adabiy asar o'ziga xos olamni aks ettirib, unda qahramonlarning ichki dunyosini, ularning his-tuyg'ulari, kechinmalari va ruhiy o'zgarishlarini ochib beradi. Asarni jonlantiruvchi, o'quvchini asar bilan ruhiy aloqaga kirishishiga turtki beruvchi eng muhim omillardan biri bu personajlarning hissiy holatini haqqoniy va ta'sirchan ifodalashdir. Bu jarayon ijodkorning estetik mahorati, tasvir vositalaridan foydalanish darajasi va uslubi bilan uzviy bog'liqdir.

Adabiy matnda hissiy holatni yetkazish masalasi nafaqat badiiy ijodkorlar, balki adabiyotshunoslar uchun ham qiziqarli ilmiy mavzu hisoblanadi. Chunki personajlarning hissiy holati o'quvchi tomonidan asar voqeligiga chuqurroq kirib borish va u bilan ruhiy aloqada bo'lish uchun muhim ahamiyatga ega. Ijodkor buni turli vositalar va usullar yordamida amalga oshiradi: badiiy tasviriy vositalar, tilning ohangdorligi, ruhiy portret chizish, personajlarning monolog va dialoglari, tabiiy tasvirlar (peyzaj), rang va yorug'lik kabi badiiy detal orqali o'quvchini hissiy jihatdan ta'sirlanishga majbur qiladi.

Badiiy asarlarda hissiy holatni yetkazishning asosiy maqsadi o'quvchini qahramonlarning kechinmalari bilan hamnafas qilish, ularning his-tuyg'ularini teran his etishga undashdan iboratdir. Bu jarayonda yozuvchi psixologizm va estetizmning turli shakllarini qo'llash orqali personajlarning ichki dunyosini ochib beradi. Masalan, XIX asr klassik adabiyotida Dostoyevskiy, Tolstoy, va O'zbekiston adabiyotida Abdulla Qodiriy, Abdulla Qahhor singari ijodkorlarning badiiy asarlarida personajlarning hissiy holatlari orqali jamiyat va shaxs o'rtasidagi murakkab munosabatlar aks ettirilgan.

Hissiy holatni ifodalashda tilning roli alohida ahamiyatga ega. Badiiy matnda so'zlar faqat voqealarni bayon qilish vositasi bo'lib qolmay, balki ma'lum bir hissiyot, ohang va kayfiyatni o'zida mujassam etgan qudratli vositadir. So'zning semantik imkoniyatlari, uslubiy funksiyasi va kontekstda egallagan o'rni ijodkorning hissiy quvvatni yetkazishdagi mahoratini belgilaydi. Shu bilan birga, she'r va nasrda qo'llaniladigan ifoda vositalari bir-biridan farq qiladi. Masalan, she'riy asarlarda hissiyotlar ritm, ohang va

qofiya orqali ta'sirchan ifodalansa, nasriy asarlarda ruhiy tasvirlar, muloqot va tafsilotlarga urg'u beriladi.

Ushbu maqola adabiy matnlarda personajlarning hissiy holatini ifodalash vositalari va usullarini tizimli ravishda tahlil qilishga qaratilgan. Unda badiiy tasviriy vositalarning roli, dialog va monologlarning hissiylikni ifodalashdagi o'rni, shuningdek, peyzaj, rang va detallar orqali personajlar holatini ochib berish usullari yoritiladi. Shu bilan birga, milliy va jahon adabiyotining mumtoz va zamonaviy namunalari tahlil qilinib, hissiy holatni ifodalashning turli xil usullari qiyosiy o'rganiladi. Maqolaning asosiy maqsadi adabiy ijodning ushbu muhim jihatlarini yoritib berish va hissiylikni ifodalash jarayonidagi badiiy vositalarning ahamiyatini ochib berishdir.

Asosiy qism: Adabiy matnning hissiy ta'sirchanligi asarning mazmuni, uslubi va badiiy jihatlarining bir butunligini tashkil etuvchi asosiy komponentlardan biridir. Hissiyotlar matn orqali o'quvchiga yetkaziladigan asosiy ma'naviy kuch bo'lib, ular personajlar ichki dunyosining eng nozik tomonlarini o'quvchiga his ettiradi. Ushbu jarayonda yozuvchining badiiy mahorati, tasvir vositalarini qo'llash usullari va uslubi alohida o'rin tutadi. Adabiy matnda personajlarning hissiy holatini ifodalash bir nechta muhim vositalar va usullarga asoslanadi. Quyida ularning har biriga batafsil to'xtalib o'tamiz.

Personajlarning hissiy holatini ifodalashning eng asosiy vositalaridan biri dialog va monologdir. Dialoglarda personajlar o'zaro muloqot orqali his-tuyg'ularini ochib beradi. Dialog faqat ma'lumot almashish vositasi emas, balki personajlar o'rtasidagi hissiy aloqani, ularning ichki ruhiyatidagi o'zgarishlarni ko'rsatadi. Masalan, shiddatli bahslar, tortishuvlar yoki samimiy suhbatlar orqali personajning shaxsiyati va kechinmalari ochib beriladi.

Monolog esa personajning ichki dunyosini o'quvchiga bevosita ochib beradigan vositadir. Yozuvchi monolog orqali qahramonning ichki fikrlari, gumonlari va qarama-qarshiliklarini tasvirlab, uning ruhiy olamini chuqur tahlil qiladi. Masalan, Fyodor Dostoyevskiyning "Jinoyat va jazo" romanidagi Raskolnikovning monologlari uning ruhiy holatini, afsus va gumonlarini o'quvchi qalbiga yetkazadi. Shuningdek, o'zbek adabiyotida Abdulla Qodiriyning "O'tgan kunlar" asarida Otabekning ichki kechinmalari uning ruhiyatini haqqoniy tasvirlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Yozuvchi personajlarning hissiy holatini ifodalashda badiiy tasvir vositalaridan keng foydalanadi. Metafora, epitet, tashbeh, personifikatsiya kabi vositalar hissiyotlarni yanada yorqin va ta'sirchan qilishga yordam beradi.

Metafora personajning ruhiy holatini boshqa predmet yoki hodisaga qiyoslash orqali ifodalaydi. Misol uchun, "uning ko'zlari chaqnadi" iborasi personajning shodlik yoki hayrat holatini ochib beradi.

Epitet esa personajning kechinmalarini ta'riflashda ishlatiladigan kuchli ifoda vositasi bo'lib, hissiy rang-baranglikni oshiradi. Masalan, "dilni titratadigan so'zlar", "uyalchangi yuz" kabi ta'riflar personajning ruhiyatini yanada chuqurroq his qilishga yordam beradi.

Adabiy matnlarda tabiat tasvirlari (peyzaj) personajlarning hissiy holatini yoritishda muhim rol o'ynaydi. Tabiat va personaj hissiyoti o'rtasidagi o'zaro aloqadorlik, uyg'unlik yoki kontrast orqali yozuvchi personaj ruhiyatidagi o'zgarishlarni yanada ta'sirchan ifodalaydi. Masalan, yomg'ir yoki bo'ron kabi hodisalar ko'pincha qahramonning ichki notinchligini ifodalasa, quyoshli kun yoki sokin tong manzarasi huzur-halovat va baxt holatini ifodalaydi. Abdulla Qahhorning asarlarida peyzajlar personajlarning hissiy kechinmalari bilan uyg'unlashtirilgan holda tasvirlanadi.

Personajning hissiy holatini ochib berishda kichik, lekin mazmunli detallar alohida ahamiyatga ega. Masalan, qahramonning yuz ifodalari, qo'l harakatlari yoki ovoz ohangi orqali uning ichki kechinmalari ochiladi. Ushbu usul ko'proq naturalistik tasvirlarda qo'llaniladi. Misol uchun, "uning lablari qaltiradi, ko'zlari yoshlandi" kabi tasvirlar orqali personajning qo'rquv, hayajon yoki quvonchini ochib berish mumkin.

Rang va yorug'likning hissiy holatni ifodalashdagi roli katta. Masalan, qora rang ko'pincha qayg'u, g'am va yolg'izlikni ifodalasa, oq rang sofliq va umidni anglatadi. Yorug'lik va soya orqali ham qahramonning hissiy holati tasvirlanishi mumkin. Adabiyotda bunday tasvirlar, ayniqsa, psixologik uslubga oid asarlarda ko'proq uchraydi. Yozuvchi personaj hissiy holatini o'quvchiga yetkazish uchun gradatsiya (hissiyotning asta-sekin kuchayib borishi) va kulminatsiya (hissiy holatning eng yuqori nuqtasi) kabi texnikalardan foydalanadi. Bunda voqealar rivoji, muloqotlar va hissiy tasvirlar bir-birini to'ldirib, o'quvchini asarning eng muhim hissiy nuqtasiga olib keladi.

Ichki monolog personajning fikrlari va his-tuyg'ularini bevosita namoyish etadi. Psixologik tasvir esa bu holatlarni atrof-muhit va voqealar kontekstida ko'rsatadi. Ushbu

usullar asosan modernizm va psixologik adabiyotga xos bo'lib, ularning yorqin namunalari Joys, Prust va Dostoyevskiy ijodida kuzatiladi.

Ba'zan asarda alohida personajning hissiy holati emas, balki jamoaviy kayfiyat tasvirlanadi. Bu ko'pincha urush, inqilob yoki ijtimoiy o'zgarishlarni tasvirlashda ishlatiladi. Masalan, Chingiz Aytmatovning asarlarida ijtimoiy muammolar qahramonlarning shaxsiy kechinmalari bilan uyg'unlashgan holda ifodalanadi.

Yuqoridagi vositalar va usullar adabiy matnlarda personajlarning hissiy holatini turli darajalarda ifodalash imkonini beradi. Bu esa o'quvchiga asar voqealariga yanada chuqurroq sho'ng'ish va yozuvchi bilan hissiy aloqada bo'lish imkonini yaratadi. Shu sababli, badiiy asarning hissiy kuchi uning o'ziga xos estetik qadriyatlarini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Adabiy matnlarda personajlarning hissiy holatini yetkazish vositalarini tahlil qilishda bir nechta asosiy yo'nalishlarni ajratib ko'rsatish mumkin.

Badiiy asarda qahramonlarning hissiy holatini ifodalash uchun epitet, metafora, tashbeh kabi tasviriy vositalar keng qo'llaniladi. Misol uchun, epitetlar qahramonning holatini aniq va ta'sirchan ifodalashga yordam beradi ("og'ir qayg'uli ko'zlar", "sokin, sokin nigoh"). Metafora esa hissiy holatni poetik usulda yoritishga imkon beradi ("qalbining dengizi to'lqinlanib ketdi").

Xulosa qismi: Hissiy holatni ifodalashda tilning imkoniyatlari cheksizdir. So'zlarning semantik yukini oshirish, ohang, ritm va uslubiy detallarni kiritish orqali yozuvchi o'z asarini nafaqat ko'z bilan o'qiladigan, balki qalb bilan his etiladigan san'at asariga aylantiradi. Shuningdek, detallar, rang va yorug'likning simbolikasi personajlarning ruhiy kechinmalarini yanada jonliroq tasvirlashga xizmat qiladi.

Adabiyot tarixiga nazar tashlaganda, personajlarning hissiy holatini ifodalash vositalari turli davrlarda o'ziga xos uslubiy xususiyatlarni kasb etganini ko'rish mumkin. Klassik adabiyotda estetik ifoda vositalari, romantizmga hissiyotlarning kuchli va dramatik ta'siri, realizm va modernizmga psixologizmning chuqur tahlili orqali bu jarayon turli qiyofalarda namoyon bo'lgan. Milliy adabiyotimizda ham bu yo'nalishda boy tajriba mavjud bo'lib, o'zbek yozuvchilari personajlarning ichki olamini milliy mentalitet va madaniy qadriyatlar asosida haqqoniy aks ettirishga muvaffaq bo'lgan.

Xulosa qilib aytganda, adabiy matnlarda personajlarning hissiy holatini ifodalash vositalari va usullarini chuqur o'rganish nafaqat badiiy ijodkorlar uchun, balki o'quvchilar

va tadqiqotchilar uchun ham muhim ahamiyatga ega. Bu usullarni tahlil qilish orqali biz nafaqat asarning estetik va ma’naviy kuchini his qilamiz, balki inson ruhiyatining nozik va murakkab qirralarini ham anglab yetamiz. Shunday ekan, adabiy matnlarda hissiy holatni ifodalash masalasi nafaqat badiiy ijodning, balki inson tafakkurining chuqur sir-sinoatlarini ochib beruvchi asosiy manbalardan biri hisoblanadi.

ADABIYOTLAR RO‘YHATI

1. Khamrabaeva Shirin Alisherovna. (2023). MASS MEDIA TECHNOLOGIES IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES. *International Scientific and Current Research Conferences*, 1(1), 379–385. <https://doi.org/10.37547/geo-72>
2. Khamrabaeva, S. A. (2024). ARTISTIC TRANSLATION AS A TYPE OF COMMUNICATIVE ACTIVITY. *International Journal of Discoveries and Innovations in Applied Sciences*, 4(1), 42–44. Retrieved from <https://openaccessjournals.eu/index.php/ijdias/article/view/2594>
3. D.A.Akramxodjayeva, Sh.A.Hamrabaeva. Jeyn Ostenning “G‘urur va andisha” asari tarjimalarida ayol obrazining qiyosiy lingvistik tahlili: ingliz va o‘zbek tillarida // *Ilm Fan Xabarnomasi* 8-son, Noyabr,2024. 194-198b
4. Shirin Alisherovna Hamrabayeva. Maqollar tarjimasida xalq va millat tajribasini aks ettirishi // *Ilm sarchashmalari ilmiy- nazariy, metodik jurnal*. 2024/3. 134-137 b.
5. Marxabo, A. (2024). BEVOSITA TARJIMADA FRAZEOLOGIZMLAR MA’NOSINI BERISH MUAMMOLARI [Data set]. In *FUNDAMENTAL ASPECTS OF IMPROVING TEACHING FOREIGN LANGUAGES IN THE EPOCH OF MODERN GLOBALIZATION* (Vol. 2, p. 318). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10671582>
6. Teshaboyeva Ziyodakhon Qodirovna, & Qodiriy Mahzuna Shavkataliyevna. (2024). THE APPEARANCE OF VISUAL EXPRESSIONS’ TRANSLATION INTO ENGLISH IN THE WORK “THE DAYS GONE BY” BY ABDULLA QODIRIY. *Open Access Repository*, 10(1), 78–81. Retrieved from <https://oarepo.org/index.php/oa/article/view/3983>
7. Abdullayeva, M. R. (2022). Grouping of opposite options of verbal phrasemas in uzbek language (example of translations of agatha christie's works). *Scientific progress*, 3(2), 190-193.

8. Kasimova, S. S. (2024). Transformation of phrases and its destructions. *Salud, Ciencia Y Tecnología - Serie De Conferencias*, 3, 740. <https://doi.org/10.56294/sctconf2024740>
9. Abdullayeva, M. R. (2018). National color in artistic translation (Uzbek language). *Moscow Polytechnic University in South-Western State University (Russia). "Problems and perspective development of Russia: youth review in the future*, 2, 19-23.
10. Marxabo Abdullayeva. Inglizchadan o'zbekchaga nasriy tarjimaning milliy-madaniy xususiyatlari (xx asr oxiri xxi asr boshlarida ingliz tilidan bevosita tarjimalar misolida). *Tadqiqotlar jahon ilmiy - metodik jurnali*, ISSN:3030-3613, 2024/11, Pages 40-84
11. Nasretdinova, M. N., Saydikramova, U. X., Saydikramova, Fuzaylova, N. A., Fayziyeva, A. K., & Jabborova, Z. T. (2024). Analysis of Stylistic Aspects of the Appearance of Ellipsis in Speech. *South Eastern European Journal of Public Health*, 1676–1680.
12. M.R.Abdullayeva and others. Social Psychological Features of the Process of Professional Stress in Pedagogical Activity // *Journal Power System Technology* ISSN: 1000- 3673, V 48, Issue 4. 2024/12. Pages 3325-3334
13. Sayed Mohamed Ahmed Korayem, Sharustam Giyasovich Shamusarov, Gulnora Sattorovna Mutalova, Buzakhro Marufjanovna Begmatova, Nargiza Makhmudovna Saidova. Calling for the Use of Intermediate Language in Teaching Arabic to Non-Native Speakers, Its Foundations and Problems // *Power System Texnology Journal*, ISSN: 1000-3673 issue 48 (2024), -pp 2221-2236.
14. Xayrulla Khudoyorovich Khamidov, Ikrom Yusupovich Bultakov, Karima Saydanovna Raxmanberdiyeva, Sarvinoz Sayfullayevna Kasimova, Shirin Baxtiyarovna Sodiqova. Linguistic Expertise of Educational Literature: Analysis and Results // *Journal Power System Technology*. Vol. 48 No. 4/2024 p. 4017-4027. <https://powertechjournal.com/index.php/journal/article/view/1253>